

Makale Geliş Tarihi: 30.12.2017
Makale Kabul Tarihi: 14.02.2018

TAYBETIYÊN LEHENGÊN TRADÎSYONEL DI VEGOTINA KURDÎ DE

İbrahim Tarduş*

KURTE

Vegotinên ku bi sedan salan e di nav kurdan de tên vegêran û gelek kodên civakî dihewînin, xwedî lehengên çawa ne, lehengên wan ji kîjan aliyan ve dişibine hev û ji kîjan aliyan ve ji hev cuda dibin, taybetiyên tîpîk ên lehengên wan çi ne? Ji bo ku em bikaribin bersiva van pirsan bidin û her wiha binyada lehengên tradîsyonel ên kurdî derxin holê, me di vê lêkolînê de hewl da ku li gorî rêbaza Lord Raglan a bi navê "The Hero of Tradition"ê (Lehengê Tradîsyonel) lehengên tradîsyonel ên vegotinên kurdî dahûrînin û taybetiyên wan ên hevpar biselimînin. Ji bo vê jî em di serî de bi giştî li ser hin teoriyên lehengan û bi taybetî jî li ser teoriya Raglan rawestiyên û derbarê lehengan de me agahî dan. Dûvre me vegotinên kurdî li gorî rêbaza Raglan dahûrandin û herî dawî jî li gorî xwendin û selimandinên xwe ji bo lehengên tradîsyonel ên kurdî taybetiyên sereke pêşniyaz kirin. Dahûrîna me li ser van heşt leheng/vegotinên belav e: Xanê Çengzêrîn, Zembîlfiroş, Memê Alan, Ferxik, Cembelî, Dewrêşê Evdî, Kulik û Siyabend.

Peyvên Sereke: Tîpolojiya Lehengan, Vegotina Tradîsyonel, Lord Raglan, Edebiyata Kurdî ya Devkî

ABSTRACT

Features of the Traditional Heroes in Kurdish Narration

The narratives that are narrated in Kurdish society for years and contain the codes of society, have what kind of heroes, from which angles are they similar to each other and from which angles are they

---

* Lêkoler, Zanîngeha Mardîn Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî. E-mail: ibrahimtardus1@gmail.com

separated from each other? We aimed to analyze the traditional heroes of the Kurdish narratives according to the method of Lord Raglan's "The Hero of Tradition" in this article in order to be able to answer these questions and thus reveal the structure of traditional Kurdish narrative heroes. For this reason, we have generally discussed some hero theories, especially Raglan's theory, and gave information about the heroes. Afterwards we examined the Kurdish heroes according to Raglan and finally offered the typical features for traditional Kurdish heroes in the direction of our own readings and determinations. Our analysis is about eight common heroes/narratives: Xanê Çengzêrîn, Zembilfiroş, Memê Alan, Ferxik, Cembeli, Dewrêşê Evdî, Kulik and Siyabend.

Key Words: Hero Typology, Traditional Narrative, Lord Raglan, Kurdish Oral Literature

ÖZ

Kürt Anlatısında Geleneksel Kahramanın Özellikleri

Kürtler arasında asırlardır aktarılagelen ve çok sayıda toplumsal kod barındıran anlatılar, acaba ne tür kahramanlara sahiptir, kahramanları hangi açılardan birbirine benzer ve hangi açılardan birbirlerinden ayrılırlar, tipik özellikleri nelerdir? Bu soruların cevabını verebilmek ve böylece geleneksel Kürt anlatı kahramanlarının temel özelliklerini ortaya çıkarabilmek için bu makalemizde Lord Raglan'ın "The Hero of Tradition" (Geleneksel kahraman) adlı yöntemine göre Kürt anlatılarının geleneksel kahramanlarını analiz edip onların ortak özelliklerini tespit etmeyi amaçladık. Bu sebeple makalemizde genel olarak bazı kahraman teorileri ve özellikle de Raglan'ın teorisi üzerinde durduk ve kahraman hakkında bilgi verdik. Sonrasında Kürt kahramanlarını Raglan'a göre inceledik ve nihayetinde kendi okumalarımız ve tespitlerimiz doğrultusunda geleneksel Kürt kahramanları için tipik özellikler önerdik. İncelememiz sekiz yaygın anlatı/kahraman olan Xanê Çengzêrîn, Zembilfiroş, Memê Alan, Ferxik, Cembeli, Dewrêşê Evdî, Kulik ve Siyabend üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Kahraman Tipolojisi, Geleneksel Anlatı, Lord Raglan, Sözlü Kürt Edebiyatı

DESTPÊK

Mît, destan, efsane, çîrok û serpêhatiyên ku bi salan e di nava çanda vegotinê de cî girtine ji hin xalan ve dişibine hev. Ev wekhevî hin kodên çanda ku jê derketine jî dihewînin. Wekheviyên van vegotinan jî gelek aliyan ve hatine analîzkirin. Analîza lehengên vegotinan jî yek ji van e. J. Campbell di hevpeyvîneke xwe de wisa behsa lehengî dîke: Leheng ew kes e ku jiyana xwe di rêya tiştên ji xwe mezintir de fîda dîke.¹ Bi rastî jî gava em vê peyvê dibihîzin bivênevê “fîda” û “fidakarî” tên bîra me, lê ev fidakarî ne tenê di wateya leşkerî de ye. Dibe ku gelek awayên lehengî û fidakariyê hebin. Campbell di dewama hevpeyvîne de jî behsa du çalakiyan dîke. Çalakiya fîzîkî û çalakiya giyanî. Di çalakiya fîzîkî de lehengek di şer de dikare jiyana kesekî bifilîfîne. Di çalakiya giyanî de jî leheng tecrûbeyeke jiyana giyanî ya neasayî derbas dîke û bi peyamekê re vedigere. Ev ne tenê di çîrok û efsaneyan de mimkun e, ji bo me jî mimkun e. Da ku em asta xwe ya psîkolojîk a nekemilî derbas bikin û bi wêrekî û awayekî ewle bibin xwediyê berpirsiyariya xwe, divê em bimirin û vejîn. Temaya gerdûnî ya serpêhatiya lehengî ev e: Jêderketina jiyana ji şert û mercên diyar û dîtina kaniya jînê ku wî dîke kesekî dewlemend û kemilî.² Esasen em ji vir wê tiştê fehm dikin, leheng ne hewce ye ku dinyayê biguherîne an karên qirase bike an gelek kesan bikuje, leheng ew kes e ku ji asteke asayî derve, rastî hin zehmetiyan were, van zehmetiyan bi serfirazî derbas bike û di dawiyê de giyanekê kamil bi dest bixe.

Antropologê Victorian, Edward Tylor, di 1871an de di xebata xwe ya bi navê *Primitive Culture*ê de nîşan daye ku piraniya vegotinên lehengan heman rêzebûyeran dişopînin: Leheng tên terikandin, ji alî kes an heywanekî din ve tên xwedîkirin. Da ku bibin lehengên neteweyî mezin dibin.³ Piştî wî, Johann Georg von Hahn, li ser çardeh çîrokan xebitiye ku heft ji wan jî mîtolojiya Yewnanan, yek ji çîrokeke mîtîk a Romanan, du ji çîrokên lehengî yên Almanan, du ji çîrokên mîtîk yên Îraniyan, du jî ji mîtolojiya Hindûyan wergirtûn û di encama lêkolîna van çîrokan de formula xwe ya bi navê “The Aryan Expulsion And Return Formula”(Formula Qewirîn û Vegerînê ya Lehengên Arî) saz kir ku ew jî şazdeh xalên hevpar pêk dihat. Rêzkirina Hahn bi vî awayî ye:

- I. Leheng bêyî zewaca dê û bavên çêdibe, yan bi mirina dayîkê yan jî bi awayekî derasayî ji dayîkê dibe.
- II. Dayîk li ser axa xwe şahbanû ye.
- III. Bav xwedan lehengekî ji cihekî dûr e.
- IV. Nîşane û îkazên meziniya lehengî yên dahatûyê.

¹Joseph Campbell, û Bill Moyers, *Mitolojinin Gücü- Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji Ve Hikayeler*. Zeynep Yaman (wer), Media Cat, İstanbul, 2007, r. 163

²h.b., 164-165

³Robert A. Segal, “Introductory Essay”, r. vii, di nav. Otto Rank, *The myth of the Birth of the Hero*, Gregory C. Richter û E. James Lieberman (wer), Baltimore, 2004

- V. Ew ji mala xwe tê dûrxistin.
- VI. Ji alî heywanên dirînde ve tê mijandin
- VII. Ji alî jin û mêrekî kordûnde (şivan) ve tê xwedîkirin.
- VIII. Meyla wî bo şiddetê heye, bengîn e.
- IX. Li ciyên biyanî xizmetê dike.
- X. Vedigere welatê xwe, bêhna xwe vedide û dîsa vedigere.
- XI. Dijminên xwe têk dibe, diya xwe difilitîne û dibe xwediyê textî.
- XII. Bajaran ava dike.
- XIII. Awayê mirina wî derasayî ye.
- XIV. Bi enestê tê tewanbarkirin, di xortaniya xwe de dimire.
- XV. Zirarê dide kesekî ji rêzê ku tola xwe ji wî an ji zarên wî hilaniye.
- XVI. Birayê xwe yê biçûk dikuje.⁴

Otto Rank jî yek ji wan kesan e ku li ser lehengan li gorî prensîbên psîkolojiya analîtîk xebat kirine û di encama van xebatan de pirtûka xwe ya bi nav û deng *The Myth of the Birth of the Hero* (Mîta Çêbûna Leheng) ê de gotiye ku Standart Saga (vegotinên asayî) dibe ku wiha bî formulekirin:

Leheng, zarê kesên bijarte, axlebî jî zarê mîr e. Berî çêbûna wî axlebî hin tişt pêk tên, wek kontînens (contenance) an kordûndetiyeke dirêj an jî tîkiliyeke cinsî ya dê û bav ya xef a ji ber qedexê û astengên derekî. Berî dîcanîbûnê an di wextê wê de, kehanetek heye ku di forma xewn an wehiyê de ye û ji ber çêbûna lehengê bav an nûnerê wî tê îqazkirin, tehdîdkirin. Wek rîtuêlekê, wî di selikekê de berdidine avê. Paşê ew ji aliyê heywan an jî ji kesekî ji rêzê (şivan) ve tê filitandin û ji aliyê heywaneke mê an jineke nefsbîçûk ve tê mijandin. Piştî mezin dibe, bi gelek awayên cuda, dê û bavê xwe yê bijarte dibîne, ji aliyekî ve tola xwe ji babê xwe hiltîne, ji aliyekî ve jî dibe kesekî navdar. Herî dawî jî dibe xwediyê serbilindî û rûmetê.⁵

Joseph Campbell li ser lehengên vegotinên dinyayê lêkolîn kirine û di encamên lêkolînên xwe de gihaye vê encamê ku hemû leheng ji gelek aliyên ve dişibîne hev, çîrok ango rêwîtiya wan behsa heman tiştî dikin. Wî ji Teoriya Arketîpan a Jung jî sîd wergirtiye da ku binyada giştî ya avakar ya bawerî û mîtan bi dest

⁴Von Hahn, *Sagwissenschaftliche Studien von Dr. J. G. von Hahn*, Jena, 1876, r. 340. Veguhêzer: Alfred Nutt, "The Aryan Expulsion-and-Return-Formula in the Folk and Hero Tales of the Celts", *The Folk-Lore Record*, h. 4, 1881, r. 1-2

⁵Otto Rank, *The Myth of the Hero*, Drs. F. Robbins û Smith Ely Jelliffe (wer), The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company, New York, 1914, r. 55

bixe. Wî di pirtûka xwe ya bi navê *Hero with a Thousands Faces* (Leheng bi Hezar Wechan) ê de rêwîtiya lehengan di bin sê beşan û hevdeh merhaleyan de nîşan daye. Ev beş û merhale bi vî awayî ne:

Beşa Yekem: Veqetîn

1. Gazî bo macerayê
2. Redkirina gaziyê
3. Alikariya derasayî
4. Derbaskirina ezmûna yekem
5. Zikê hûtmasî

Beşa duyem: Kemilîn

1. Riya tecrûbeyan
2. Rasthatina ligel xwedavendê
3. Jina şoxûşeng
4. Telafîya bavî
5. Xwedawendandin (xwedayîkirin)
6. Xelata dawîn

Beşa sêyem: Veger

1. Redkirina vegeerê
2. Firîna efsûnî
3. Felata derekî
4. Derbaskirina ezmûna vegeerê
5. Hostayê her du dinyayan
6. Azadiya jiyane⁶

Li gorî agahiyên jorîn ku me li gor pisporek cuda, behsa taybetiyên lehengan kirin, dikare bê gotin ku ji sala 1871an ve pisporek li ser meseleya taybetiyên lehengan dixebitin û bi rêbazên cuda nêzikê wan dibin. Lê ji ber ku mebesta me ew e ku, em vegotinên kurdî li gorî rêbaza Lord Raglan binirxînin û hewl bidin ku ji bo vegotinên kurdî taybetiyên sereke diyar bikin em ê êdî bi hûrgilî li ser rêbaza Raglan bisekinin.

I. RÊBAZA LORD RAGLAN

Lord Raglan (1885-1964) di navbera salên 1913-1919 de di artêşa Misrê de, li ser navê artêşa Brîtanî bi dilxwazî wek komiserê heremî cî girt. Gava li wir bû, bi navê Fitzroy R. R. Somerset, li ser Lutoko'yan di kovara "*Sudan Notes and Records*"ê de gotarak nivîsî.⁷ Vê gotarê bala Prof. C. G. Seligman kişand û wî bi Raglan re têkilî danî û ew teşwîk kir da ku gotara xwe ya derheqê zimanê Lutokayan de, di *Bulletin of the School of Oriental Studies*ê de biweşîne. Wî di navbera 1921-23 an de li Filîstîne kar kir û li wir derheqê cilûberg û zewaca li heremê de lêkolîn kirin. Ji sala 1921an û şûn de xwendinên xwe yên antropolojîyê domandin. Di 1933an de pirtûka xwe ya bi navê *Jocasta's Crime*ê

⁶Bnr. Joseph Campbell, *The Hero With a Thousands Faces*, Princeton University Press, New Jersey, 2004

⁷Bnr. Fitz. R. R. Somerset, "The Lotuku", *Sudan Notes and Records*, Vol. 1, No. 3, 1918, rr. 153-159

(Sûcê Jocasta [Jocasta diya Oedipus e.] weşand.⁸ Di 1934an de gotara xwe ya navdar “The Hero of Tradition”ê di kovara *Folklore*ê de weşand û di pirtûka xwe ya *The Heroyê* de cî da vê gotarê û ramanên xwe bi berfirehî vegotin. Raglan di vê gotara xwe de qal dike ku gava wî xwestiye hikayeya Oedîpus bixwîne û li ser wê analîzan bike ferq kiriye ku Oedîpus û hikayeyên Theseus û Romulus xwedî hin taybetiyên hevpar in. Raglan dûvre li ser lehengên tradîsyonel xebitiye û diyar kiriye ku gava ev hikaye bîn kitekitkirin, ê diyar bibe ku hemû hikaye kêr zêde xwedî heman tîpan in.⁹ Ev wekhevî ne tesadufî ne û ew afirineriyên aîdê rituelê ne. Raglan piştî analîzên xwe yên li ser hejdeh lehengên tradîsyonel, bîst û du wekheviyên hevpar ango bûyerên tîpîk peytandine ku diwazdeh ji vegotinên yewnanan (Oedipus, Theseus, Romulus, Heracles, Perseus, Jason, Bellerophon, Pelops, Asclepius, Dionysus, Apollo, Zeus) sisê ji rojhilata navîn (Joseph Moses, Elijah) yek ji almanan (Sigurd an Siegfried), yek ji Îngîlîzan (Arthur), yek jî ji Japonan (Nykang) wergirtibûn. Li gorî Raglan ev bîst û du wekhevî bi awayekî giştî derheqê sê merhelayên de ne: Bûyerên ku bi çêbûna lehengî, bi bidestxistina qraliyê û bi mirina wî re têkildar.¹⁰ Raglan di mijara hejmar û bûyeran de wiha dibêje:

Bi rastî jiyana lehengê tradîsyonel dikare bi hejmareke zêdetir jî bê dabeşkirin, min tenê bîst û du jê wergirtine, lê kesek dikare bi hêsanî vê hejmarê zêde bike. Li gorî min hikayeya lehengê tradîsyonel hikaye ye, ne ku bûyerên rasteqîn ên jiyana kesekî rasteqîn in, ew tesewirên rituelî/dînî yên kariyera kesekî dînî ne. Helbet ev nayê wê wateyê ku ev lehengên navborî nejiyane, ev tê wê wateyê ku wan çalakiyên hewce ku girêdayî rituelê ne bi cî anîne, ne wisa be hikayeyên wan hatine guherandin ji bo ku li tîpê biguncîn.¹¹

Raglan di nivîsa xwe de taybetiyên lehengên tradîsyonel wisa diyar kirine:

1. Dayîka wî bakîreyeke biesl e.
2. Bavê wî qral e, û
3. Axlebî xizmê diya wî ye, lê
4. Bi awayekî derasayî dikeve malzaroka diya xwe.
5. Wekî kurê xwedê jî tê pejirandin.
6. Axlebî hewldaneke bavî heye ku dema çêbûnê de zarokî bikuje, lê
7. Ew tê filitandin.
8. Li welatekî dûr ji aliyê zirmalbatekê ve tê xwedîkirin.
9. Qala zaroktiya leheng nayê kirin, lê
10. Gava dikemile diçe an vedigere wî ciyê ku dê lê bibe qral.

⁸Daryll Forde, Lord Raglan: 1885-1964, *Man*, h. 64, 1964, r. 181

⁹Lord Raglan, “The Hero of Traditional”, *Folklore*, h. 3, 1934, r. 212

¹⁰h.b., r. 221

¹¹h.b., r. 220

11. Piştî têkbirina qralî ejderha, dêw an heywanekî wehşî,
12. Bi şahbanûyê re dizewice ku axlebî keça selefê wî ye û
13. Dibe qral.
14. Demekê bê teşqele welatî bi rê ve dibe, û
15. Zagonan datîne, lê
16. Dûre li ber çavê xwedayan û/an gel reş dibe.
17. Ji text û bajêr tê dûrxistin.
18. Bi awayekî esrarengîz mirinê nas dike,
19. Axlebî li ser girekî.
20. Ku zarên wî hebin li pey naçin, nabin xwediyê textî/rêveberiyê.
21. Termê wî nayê veşartin, lê dîsa jî
22. Ew xwedî tîrb an tîrbên pîroz e.¹²

Ev rêbaz rêbazeke binyadger e ku li gor biyografiya lehengan tê tedbîqkirin. Piştî derketina vê rêbazê folklorîstan lehengên çanda xwe li gorî vê rêbazê vekolane.¹³ Ji ber ku bûyerên tîpîk ên wekhev ne tesadûfî ne û afirîneriyên aîdê rituelê ne; yanî ji çanda gel afirîne, gelo em dikarin lehengên vegotinên kurdan dahûrînin û xwe bigehînin hin bûyerên tîpîk?

2 KURTEYA VEGOTINÊN KURDÎ Û NIRXANDINA WAN LI GORÎ RÊBAZA RAGLAN

Ji bo ku em bikaribin bûyerên tîpîk ên lehengên çanda Kurdî diyar bikin em ê pêşî hewl bidin ku vegotinên Kurdî li gorî rêbaza Raglan vekolin û dûvre jî wan di navbera xwe de analîz bikin û bûyerên wan ên tîpîk diyar bikin. Di xebata xwe de em ê li ser heşt vegotinên Kurdî bisekinin ku ev vegotin ji vegotinên herî berbelav in di nav kurdan de. Ji bo fehmkirin û bidestxistina daneyan di serî de dê kurteya vegotinan were dayîn.

2.1. XANÊ ÇENGZÊRÎN

Xano ji tunebûn û belengaziyê berê xwe dide Îranê û diçe ba Şah Abbas da ku Şah Abbas karekî bide wî. Xano dibe revoyê hespan, wan diçêrîne û çavdêriya wan dike. Rojekê gava hespan diçêrîne keriyek pezî dibîne, dilê wî dadike şîrî. Şivanê pezan razayiye, gava Xano diçe ew şiyar dibe, xewna ku ditiye ji Xano re dibêje. Li gor şîroveyan xwe Xano fehm dike ku ew çiyê lê ne, xezîneyek heye; lê Xano şîroveya xwe ji şivanî re diyar nake. Piştî Şivan mexelê radike Xano diçe li wir dinêre ku bi rastî jî xezîneyek heye. Xano kevirekî datîne ser xezîneyê û diçe ba hespan. Gava diçe ba hespan dibîne ku hin kes êrîşî wî û hespên wî dikin, Xano hemûyan dikuje û talana wan tîne û wan dibe li ber deriyê Şah Abbas datîne. Lê di vî şerî de milê Xano jê dibe. Gava Şah Abbas

¹²h.b., r. 213

¹³M. Öcal Oğuz, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", *Millî Folklor*, h. 40, 1998, r. 2

talanê dibîne û li meseleyê guhdar dike pir kêfa wî tê û ji Xano re milekî ji zêran dide çêkirin, êdî navê Xano dibe Xanê Çengzêrîn. Xanê Çengzêrîn ji Şah Abbas bi qasî çermê gayekî cî dixwaze. Şah Abbas xwesteka Xanê Çengzêrîn dipejirîne. Xan çermê gayî heft rojan di avê de dihêle, piştî heft rojan çermê gayî ji avê dertîne, dike têt û li derdora xezîneyê digêrîne. Xan pênc sed paleyan digire, penc sed pale di heft salan de Kela Dimdimê ava dikin. Xan ji bo her mehê kulmek zêr dide paleyan û wan dişîne. Kel hewqas saxlem e top jî nikarin dîwarên wê xirab bikin. Kurd têt li kelê dijîn.

Paleyên Xan diçin li Tehranê dijîn, hewqas dewlemend dibin ku gava tiştêkî bikin qet bazarê nakin û bi vî rengî tiştên Tehranê biha dibin. Xelîfe diçe meseleyê ji Şah re vedibêje û lê zêde dike: Xanê Çengzêrîn hewqas dewlemend bûye hay jê hebe wê were û text û tacê te ji te bistîne. Xan dizane ku Xanê Çengzêrîn baş e û tiştêkî wisa nake lê Xelîfe bi dek û dolaban bi Şah dide bawerkirin. Şah ji her derî alîkarî dixwaze û êrîşî Kela Dimdimê dikin. Şer heft salan didome, Kurd li ber xwe didin, qet serî natewînin. Piştê heft salan yek ji kelê sixuriyê dike, ciyê kaniya ava kelê nîşanî wan dide. Ew jî kaniyê qut dikin û xwîna heywanan lê direşînin. Xan û şervanên xwe bê av dimînin lê heya dawiyê li ber xwe didin, piştî Xan û hemû şervanên kelê dimirin eskerên Şah Abbas dikevî kelê, lê jin û pîrên kelê cebilxaneyê diteqînin, ew û hemû eskerên Şah Abbas dimirin.¹⁴

Gava em li gorî rêbaza Raglan Xanê Çengzêrîn vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

- a. Qala zaroktiya leheng nayê kirin.
- b. Gava dikemile diçe wî ciyê ku wê lê bibe qral. (hikimdar, mîr, axa, beg)
- c. Dibe qral. (hikimdar, mîr)
- d. Demekê bê teşqele welat bi rê ve dibe.
- e. Ji text û bajêr tê dûrxistin. (ji text)
- f. Kurên wî nabin xwediyê textê/rêveberiyê.
- g. Termê leheng nayê veşartin.

Li gorî rêbaza Raglan Xanê Çengzêrîn ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî heft heban e.

2.2. ZEMBÎLFIROŞ

Zembîlfiroş kurê hikimdarekî ye, kêfa wî pir ji kêf û şahî û ji nêçîrê re tê. Rojekê gava dertê nêçîrê ji ber tirban derbas dibe, hestiyên dibîne û li ser mirin û jiyane, li ser dinyayê difikire, mal û milk û dewlemendiya wî bêqîmet dibe li ber çavên wî. Ew dev ji mal û milk û heyiyên xwe berdide û jiyaneke dewrêşane didomîne. Ji xwe re saliqan, zembîlan çê dike û roj bi roj debara xwe pê dike. Rojekê gava

¹⁴ Reşo Zilan, Serdar Roşan, *Destanên Kurdî- Ji Zargotina Kurdî-*, Weşanên Weqfa Çanda Kurdî ya Stockholmê, Stenbol, 1996, r. 55-86

ji ber seraya Ferqînê derbas dibe, jina mîr wî dibîne û dilê wê dikeve delaliya wî. Cariyeyên jina mîr gazî dikinê, dibêjin, “Were, wê Xatûn zembîlan ji te bikire.” Ji ber ku Zembîlfiroş zane mîr ne li mal e, naxwaze here, lê cariyê, wî bi qotekî dibin ba Xatûnê. Xatûn ne bi dilekî bi hezar dilî dil dikevê, ya dilê xwe ji Zembîlfiroş re dibêje. Dixwaze ku Zembîlfiroş serê xwe pê re bike yek lê Zembîlfiroş dibêje: “Ez tobekar im û xwediyê zar û zêç im.” Xatûn bi qotekî wî li serayê zeft dike lê gava Zembîlfiroş fersendê dibîne ji serayê direve û diçe mala xwe. Gava Xatûn pêdihese ku Zembîlfiroş reviyaye li pey diçe heta mala wî. Xatûn riyek dibîne û jina Zembîlfiroş bi mal û milk û zêran dixapîne û şûna jina Zembîlfiroş de dikeve paşila Zembîlfiroş. Zembîlfiroş serî de fehm nake ku ew ne jina wî ye lê gava piyê wî li xalxala Xatûn dikeve, fehm dike ku Xatûnê ew xapandiye. Zembîlfiroş ji nav ciyan dertê û direve Xatûn dide pey. Zembîlfiroş fehm dike ku felata wî ji destê Xatûne tuneye xwe ji ser çiyê davêje û dimire. Piştî xweavêtina Zembîlfiroş Xatûn jî xwe davêje ew jî dimire.

Gava em li gorî rêbaza Raglan Zembîlfiroş vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

- a. Bav qral e. (hikimdar, mîr, axa, beg)
- b. Qala zaroktiya leheng nayê kirin.
- c. Bi awayekî esrarengîz mirinê nas dike.
- d. Termê leheng nayê veşartin.

Li gorî rêbaza Raglan Zembîlfiroş ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî çar heban e.

2.3. MEMÊ ALAN

Mem kurê Alan paşayê muxribzemînê û Têlî Îşana ji sîlsîla Nebiyan e. Zîn jî keça mîrê Cizîrê ye. Efrît şevêkê di xew de Mem û Zîn tûnine ba hev. Mem û Zîn heyirî dimînin û lazeya hev dibînin dil dikevîne hev, ji bo ku zanibin ev rast e, ne xewn e, gustîlên xwe bi hev diguherin. Serê sibê şiyar dibin, dibînin ku ne li ba hev in, li gustîlên xwe dinêrin fehm dikin ku tiştê qewimiye ne xewn e, rast e. Mem ji muxribzemînê bi rê dikeve û tê Cizîrê, bi Tacdîn re dibe destebira. Keça Bekoyê Ewan ku navê wê jî Zîn e, dixwaze Mem bixapîne lê Mem naxape. Mem û Zîn li ser kaniyekê hev nas dikin.

Bekoyê Ewan ji bo ku Mem û Zîn negihijine hev nebûyan li wan û Tacdîn dike, ji mîr re dibêje: “ Tu mîr î lê Tacdîn şûna te de Zîn daye Memo.” Mîr gava seh dike gelek aciz dibe. Beko ji bo ku Mem bide gotin ku bêje ez ji Zînê hez dikim dixwaze Mîr û Mem kişikê bilîzîn. Ê jê here ê navê yara xwe bêje. Serî de mem ji Mîr dibe, lê gava ew cî diguherînin û çavên Mem bi Zînê dikevin hiş ji serê wî diçe û Mîr ji wî dibe. Ew mecbur dimîne ku yara xwe diyar bike. Gava Mem navê Zînê dibêje Mîr xwe pir aciz dike û wî davêjine zindanê. Memo di zindanê de ji hesreta Zînê dimire. Demek piştê mirina Mem, Zîn jî dimire û ew jî di tirba

Mem de tê veşartin. Gava tirba Mem vedikin Mem sê caran ji Zîn re dibêje merheba û dîsa çavên xwe digire.¹⁵

Gava em li gorî rêbaza Raglan Memê Alan vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

- a. Dayika leheng bakîreyeke biesl e.
- b. Bav qral e.
- c. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- d. Bi awayekî esrarengîz mirinê nas dike.
- e. Ew xwedî tirb an tirbên pîroz e.

Li gorî rêbaza Raglan Mem ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî pênc heban e.

2.4. FERXIK

Mistefa û Silêman beg brayên hev in, soz dane hev ku zarokên wan keç û kur bin ê wan bi hev re bizewicînin. Mistefa beg dimire û kurê wî Ferxik tê dinyayê. Berî wî jî qîza Silêman Beg Stî çêbûye. Ferxik ji diya xwe dibe nabe, kilamek davêje ser Stî û diyar dike ku dilketiyê wê ye. Her çiqas jina Silêman bixwaze ji Ferxik bifilite jî, Ferxik bi gotina kilaman xwe ji xetereyan difilitîne û li mala apê xwe Silêman disitire.

Gava Stî û Ferxik dibin çardeh salî, şivanê mala bavê Stî ku navê wî Çîgan e dil dikeve Stî û wê ji bavê wê dixwaze. Ferxik û Çîgan dibine reqîb. Rojekê wextê beriyê Çîgan dide pey Ferxik ku wî bikuje lê ji nêrdewanê diterpile û dimire. Ferxik ji ber ku xwe wekî sedema mirina Çîgan dibîne pir ditirse, naçe mala apê xwe, bi hespê bavê xwe yê çardeh sal e ne hatiye berdan, diçe ba xalê xwe yê xelîfeyê Bexdayê. Li wir xalê xwe jî bi kilamên xwe ji xetereyan dûr dixê û dikeve çavê xalê xwe. Ferxik li wir pir xemgîn e. Gava xalê wî fehm dike ku Ferxik dilketiyê Stî ye diçe Stî ji bo Ferxik dixwaze. Silêman Beg Stî dide Ferxik. Çil şev û çil roj daweta wan dikin. Ferxik roja dawiyê ji Stî pirs dike: “Dilê şivanê we ketibû te, gelo wî tu maç kirî?” ji ber vê pirsê Stî dixeyide û diçe. Ferxik şaşiya xwe fehm dike lê dereng e. Ew ji terkeseerê dinyayê dibe. Gava dibe pêncî şêst salî bi tesadufî di roja mirina Stî de tê gundê Stî, seh dike ku Stiya Silêman Beg miriye. Diçe ser gora Stî, gor vedibe silavê li hev dikin, hev maç dikin û dimirin.¹⁶

Gava em li gorî rêbaza Raglan Ferxik vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

- a. Dayika leheng bakîreyeke biesl e.
- b. Bav qral e. (beg)

¹⁵Celîlê Celîl, Ordixanê Celîl, *Destanên Kurdî*, Weşanên Zel, Stenbol, 1994, r. 6-52

¹⁶h.b., r. 168-185

- c. Qala zaroktiya leheng nayê kirin.
- d. Bi awayekî esrarengîz mirinê nas dike.

Li gorî rêbaza Raglan, Ferxik ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî çar heban e.

2.5. CEMBELÎ

Cembelî kurê mîrê hekariyan e. Rojekê dertê neçîrê, dibîne ku suwarek li hemberî sed suwaran şer dike. Ew suwarê bi tena serê xwe li hemberî sed suwaran şer dike brayê Binefşa Narîn e. Dewrêş Begê not salî xwestiye ku bi Binefşa Narîn a çardeh salî re bizewice lê Binefşa Narîn û birayên wê ne xwestine û ji bo Dewrêş Beg bi qotekî Binefşa Narîn ji xwe re neyîne konê xwe bar kirine û ji wir reviyane. Dewrêş Beg û sed suwarên xwe êrîşî wan kirine sê birayên Binefşê kuştine û maye yek. Cembelî vê neheqiyê napejirîne û alîkariya malbata Binefşa Narîn dike. Cembelî, Dewrêş Beg û suwarên wî perîşan dike, Dewrêş Beg mecbur dimîne xwe vedikişîne. Cembelî û Binefş li wir dil dikevîne hev, wan li wir nîşan dikin. Cembelî ji bo haziriya xwe bike vedigere Hekariyê. Haziriya xwe dike û xizmetkarên xwe dişîne da ku Binefşa Narîn bînin lê gava xizmetkar diçîne ba konê mala babê Binefşê dibînin ku Dewrêş Begê bav û birayê Binefşê kuştîye û Binefşa Narîn revandiye. Dewrêş beg bi qotekî bi Binefşê re dizewice, zarokekî wan çêdibe, Binefş navê wî dêtine Cembelî. Cembelîyê kurê mîrê hekariyan dev ji mal û milkê xwe berdide dibe terkeseerê dinyayê heta ku rojekê dibe şivanê mala Dewrêş Beg. Binefş fehm dike ku Cembelî bûye şivanê wan. Hev dibînin û demek şûn de direvin tên hekariyê û bi hev re dijîn.¹⁷

Gava em li gorî rêbaza Raglan Cembelî vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

- a. Bav qral e. (mîr)
- b. Qala zaroktiya leheng nayê kirin

Li gorî rêbaza Raglan, Cembelî ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî du heban e.

2.6. DEWRÊŞÊ EVDÎ

Dewrêş kurê Evdî begê Ezîdî ye. Derwêş û Edûle gava hev li ser devê bîran dibînin dil dikevîne hev. Edûle keça Zor Temîr Axayê Milî ye. Temîr Axa naxwaze keça xwe bide Dewrêş. Rojek xeber tê ku wê Erebb û Tirk êrîşî sî û du hezar malên miliyan bikin. Zor Temîr Axa, Edûleyê derdixê mezadê û fîncana qehwê dide destê wê: kî were fîncana qehwê ji destê Edûle hilîne vexwe û milîyan li hember êrîşên Erebb û Tirkan biparêze, bi wan re şer bike û wan ji êrîşan xilas bike wê bi Edûleyê re bizewice. Dewrêş her çiqas zanibe ji ku qehwê ji destê Edûleyê hilde vexwe û here li hember Erebb û Tirkan şer bike wê

¹⁷Celîlê Celîl, Ordixanê Celîl, *Zargotina Kurda*, c. 1, Weşanên Nauka, Moscow, 1978, r. 177-189

bimire lê dîsa jî xwe nade paş nahêle kes fincana qehwê ji destê Edûleyê vexwe û bibe talepkarê Edûleyê. Dewrêş û duwazdeh şervan diçin bi Ereba û Tirkên re şer dikin, gelek ji Tirk û Ereban dikujin lê li hember hezaran duwazdeh kes nikarin sax bimînin û dimirin, Dewrêş tenê dimîne. Ereba û Tirk nikarin bi şer Dewrêş bikujin, hîle dikin Dewrêş dikişînine qûlemişkan, piyê hespê Dewrêş (Hedman) dikeve nav qûlemişkan û wer dibe. Dewrêş ji ser Hedman difire dikeve erdê piştê wî dişikê. Tirk û Ereba lê dicivin ku wî bikujin lê destebirayê wî Efer ew ji destên wan difilitîne. Birînen Dewrêş giran in, dixwaze hemû hevalên xwe li ba xwe bibîne. Efer termê duwazdeh şervanên hevalê wî tîne ba Dewrêş. Gava Dewrêş fehm dike ku wê bimire û wê Edûle were termê wî bibîne ji Efer dixwaze ku wî ji xwîne paqij bike bixemlîne da ku Edûle wî wisa qirêj û nava xwîne de nebîne. Efer dest û rûyê Dewrêş paqij dike cilên xweşik lê dike, Dewrêş dimire, Edûle tê Dewrêş wisa dibîne.¹⁸

Gava em li gorî rêbaza Raglan Dewrêş vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

- a. Bav qral e. (beg)
- b. Qala zaroktiya leheng nayê kirin.

Li gorî rêbaza Raglan, Dewrêş ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî du heban e.

2.7. KULIK

Kerr û Kulik xwarziyên axayê eşîra Ereban û pismamên axayê eşîra Kurdan in. Serokeşîrê Kurdan Emer Axa hespê axayê Ereban “Bilêcan” dixwaze û dibêje: “kî here Bilêcan bîne ê bi Gulçîn Xanim re bizewice. Kulik ji bo bi Gulçîn re bizewice û ji bo mêraniyê biryar dide ku here Bilêcan bîne. Kulik diçe Bilêcan bi dest dixwe lê dibêje bê mêranî mirov Bilêcan bibe çênabe, divê şer hebe qirên hebe. Gava tê sehkirin ku Kulik Bilêcan bi dest xistiye şer dest pê dike. Kulik gelek şervanan dikuje, xalê xwe yê mezin jî dikuje. Şeş xalên din ên Kulik jî wî dikujin. Gava Kerr seh dike ku Kulik hatiye kuştin diçe şeş xalên xwe û şervanên din dikuje, heyfa Kulik hiltîne. Kerr paşî Bilêcan bi dest dixwe û tîne bi Gulçînê re jî dizewice.¹⁹

Gava em li gorî rêbaza Raglan, Kulik vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

- a. Dayika leheng bakîreyeke biesl e.
- b. Bav qral e. (beg)
- c. Qala zaroktiya leheng nayê kirin.
- d. Termê leheng nayê veşartin

¹⁸Mehmet Şirin Filiz, *Xebatek li ser Dewrêşê Evdî*, Teza Mastirê, Zaningeha Mardîn Artukluyê Şaxa Makezanista Çand û Zimanê Kurdî, Mêrdîn, 2014, r. 171-219

¹⁹Reşo Zilan, Serdar Roşan, *Destanên Kurdî- ji Zargotina Kurdî- Weşanên Weqfa Çanda Kurdî ya Stockholmê, Stenbol, 1996, r. 105-123*

Li gorî rêbaza Raglan, Kulik ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî çar heban e.

2.8. SIYABEND

Siyabend kurê Ehmed e. Ji berku dê û bavê Siyabend zû dimirin siyabend li mala Apê xwe mezin dibe. Apê Siyabend muxtarê gund e. Siyabend ji ber ku keçel e jê re Gurrî jî tê gotin. Siyabend zarokan dide ber şimaqan, dibêje: Mamê min muxtarê gund e ez jî muxtarê we me. Mamê wî pê re qirên dike Siyabend ji gund dertê, dibîne ku dewar dikevî nav rezên mamê wî dewaran dikuje tenê conega û nogînek dihêle ku ew zêde bibin û xêr û gunehên wî hev derxin. Gundî pir aciz dibin. Sed û pencî xort dixwazin Siyabend bikujin, lê Siyabend wan dikuje û termê wan dide dê û bavê wan da ku ew bên kefenkirin û xêr û gunehên wî hev derxin. Xortekî dergistî dixwaze tola sed û pencî xortî Hilde, lê Siyabend wî perîşan dike. Ji bo ku xêr û gunehên wî hev derxin Siyabend dihêle ku xortê dergistî wî bike hêsîr û bibe gund. Gava wî dibe gund, gundî dixwazin Siyabend bikujin. Siyabend ji gund dertê diçe xurbetê li ba Hesên Axa disitire lê rojekê ku keça Hesên Axa Gulperî rû nadê Siyabend, Siyabend lêdide. Hesên Axa jî jê dixeyide. Siyabend diçe ber kerwanekî, serbazirganê dewletê dikuje û berê kerwan û qantiran dide bexçeya Hesên Axa. Hesên Axa dixwaze keça xwe Gulperiyê bide Siyabend lê Siyabend napejirîne û dibêje: “Em êdî xwişk û brayê hev in. Min xewnek ditiye ez ê ji van deran herim.” Siyabend bi rê dikeve û Qeregêtran dibîne, wî û Qeregêtran hev di xewn de wek brayê axretê dîtine. Xevnên xwe ji hev re dibêjin û dibine brayê axretê. Rojekê Siyabend û Qeregêtran qirên dikin Siyabend Qeregêtran davêje erdê lê wî nakuje, rojekê ji Qeregêtran ji destê keça mîrê cinan difilitîne. Siyabend û Qeregêtran li kona mala Xecê dibine mêvan, Siyabend û Xecê dil dikevî hev. Heft brayên Xecê hene gava tînan konê, Siyabend Xecê ji wan dixwaze, ew jî Xecê didinê. Siyabend diçe Erzîromê ku haziriya dawetê bike gava tê dibîne ku kurê mîrê Şikakiyan, Qeregêtran û heft brayên Xecê kuştine û Xecê revandiye. Siyabend nameyeke ji alî Xecê ve hatiye nivîsîn dibîne tê de nivîsandiye ku ew ê qumaşek meqes ke da ku Siyabend wan qumaşan takîb bike û wê bifiltîne. Siyabend wisa dike, berê dawetê digihîje gund û Xecê xilas dike. Roja din hê Siyabend razayî ye, Xecê ji xew şiyar dibe li xweza û heywanan temaşe dike, gava dibîne kunêriyekî pezkovî ji bo bizinê bi hevalên xwe re şer dike, wî dişibîne Siyabend û vî ji Siyabend re dibêje. Şibandina nêriyekî pezkovî xweşî Siyabend naçe û pey pezkovî dikeve ku wî bikuje lê gava pey dikeve ku wî bikuje ji ser çiyayê sîpanê tera dibe û bi darekî ve ‘eliqî dimîne. Xecê ji bo Siyabend xilas bike gelek hewl didê, lê gava fehm dike ku nikare, ew jî xwe ji serê çiyayê Sîpanê dadike ba Siyabend. Her du jî dimirin, ne li vî dinyayê lê di dinyaya din digihêjin hev.²⁰

Gava em li gorî rêbaza Raglan Siyabend vedikolin em dibînin ku xalên hevpar ev in:

²⁰h.b., r. 9-153

- a. Ji text û bajêr tê dûrxistin. (ji gund)
- b. Termê leheng nayê veşartin.

Li gorî rêbaza Raglan, Siyabend ji bîst û du bûyerên tîpîk xwedî du heban e.

Tê ditin kulehengên kurdî û lehengên ku piraniya wan yewnanî ne, zêde naşibine hev. Herî zêde Xanê Çengzêrîn pişt re ji Mem bi lehengên tradîsyonel ên yewnan re dişibine hev, Xanê Çengzêrîn bi heft xalan, Mem jî bi pênc xalan. Lê hin bûyerên tîpîk hene ku divê li ser wan bê rawestan. Bûyera nehem “Qala zaroktiya leheng nayê kirin.” Ji bilî Siyabend di hemû vegotinên kurdî de derbas dibe, ev dibe ku bi taybetî ji bo nîşandana sêwîbûna Siyabend be ku gelek bûyerên tîn serê wî ji ber sêwîbûnê ne. Bûyera duyem “Bav qral e. (hikimdar, mîr, axa, beg)” di şeş vegotinan de, bûyera bîst û yekem “Termê leheng nayê veşartin.” di çar vegotinan de, bûyera yekem “Dayika leheng bakîreyeke biesl e” û bûyera hejdehem “Leheng bi awayekî esrarengîz mirinê nas dike.” di sê vegotinan de cî digire. Raglan li ser bûyerên tîpîk hin agahiyan daye, xwestiya ku wateya van bûyeran di çandê de diyar bike. Bûyera tîpîk a nehem, duyem, yekem, hejdehem û bîst û yekem gelo di çand û vegotina yewnanî û kurdî de tîn çî wateyê? Bila ev mijara xebateke din be, em ê vê carê tenê xwe bi tesbîtkirina wan qayîl bikin.

3. TAYBETIYÊN TÎPÎK ÊN LEHENGÊN TRADÎSYONEL DI VEGOTINA KURDÎ DE

Piştî xwendina heşt vegotinên kurdî me hejdeh taybetiyên hevpar payitand û pêşniyaz kirin, lê ev nayê wê wateyê ku her lehengek xwediyê her taybetiyê ye, bo nimûne; ê ku herî zêde taybetiyan dihewîne bi şazdeh heban “Ferxik” e û ê ku herî kêr dihewîne jî bi neh heban “Kulik” e. Ev pêşniyaza me ji alî lêkoleran ve dikare bê kêmkirin, zêdekirin, nîqaşkirin an rastkirin. Taybetiyên lehengên vegotinên kurdî bi vî awayî ne:

1. Bavê lehengî hikimdar/mîr/beg/axa ye.
2. Dê û bavê lehengî ne xizmên hev in.
3. Navê bavê lehengî tê gotin lê qala navê dayika lehengî nayê kirin.
4. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
5. Serpêhatiya lehengî ne li cî û warê çêbûna wî diqewime.
6. Leheng xwedî hespekî navdar e.
7. Destebirayekî wî heye.
8. Dibe xwedî armançek. / Di dîtina ewil de dil dikeve dîlberekê.
9. Ji bo dîlberê/armancê tekoşinekê dide û bi ser dikeve.
10. Digihîje dîlbera/armanca xwe.
11. Demeke kin aramiyek hasil dibe.
12. Nebûyek lê tê kirin an ehmeqiyekê dike.

13. Ji ber nebûyan an jî ehmeqiyê dikeve tengasiyê. / Ji dîlbera/armanca xwe dîr dikeve.
14. Careke din nagihîje dîlbera/armanca xwe.
15. Axlebî venagere û dimire.
16. Di navbera mirina leheng û dîlberê de demeke dirêj tune.
17. Ne xwedî gor e, an jî ciyê gora wî nayê zanîn.
18. Wisa tê bawer kirin ku dildar û dîlber wê li dinyaya din bigihîjine hev.

3.1.XANÊ ÇENGZÊRÎN

- a. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- b. Serpêhatiya lehengî ne li cî û warê çêbûnê diqewime.
- c. Dibe xwedî armançek. (Kela Dimdimê)
- d. Ji bo kelê tekoşînek dide û bi ser dikeve.
- e. Digihîje kela xwe.
- f. Demeke kin aramiyek hasil dibe.
- g. Nebûyek lê tê kirin.
- h. Ji ber nebûyan dikeve tengasiyê.
- i. Careke din nagihîje kela xwe.
- j. Venagere û dimire.
- k. Di navbera mirina leheng û hilweşîna kelê de demeke dirêj tune.
- l. Ne xwedî gor e an jî ciyê gora wî nayê zanîn.

Xanê Çengzêrîn ji hejdeh taybetiyan diwazdehan dihewîne.

3.2.ZEMBÎLFIROŞ

- a. Bavê leheng hikimdar/mîr/beg/axa ye.
- b. Navê bavê lehengî tê gotin lê qala navê dayika lehengî nayê kirin.
- c. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- d. Serpêhatiya lehengî ne li cî û warê çêbûna wî diqewime.

Zembîlfiroş ji vir şûn de ne aktîf/dildar e, berovajiyê vegotinên din leheng pasîf e, ji ber vê jî em ê taybetiyan li gor vê rewşê binirxînin.

- e. Dibe xwedî armançek. (Xatûn di dîtina ewil de dil dikeve Zembîlfiroş.)
- f. Ji bo armançê tekoşînek dide û bi ser dikeve.(Xatûn ji bo Zembîlfiroş têtikoşe.)
- g. Digihîje armanca xwe.(Xatûn bi hîleyan digihîje Zembîlfiroş.)
- h. Demeke kin aramiyek hasil dibe. (Xatûn bi aramî şevêk li ba Zembîlfiroş dimîne.)
- i. Ehmeqiyek dike. (Xatûn xalxala xwe di piyê xwe de ji bîr dike.)
- j. Ji ber ehmeqiyê dikeve tengasiyê. (Xalxal dibe sedemê tengasiyê.)
- k. Careke din nagihîje armanca xwe. (Xatûn careke din Zembîlfiroş nabîne.)

- l. Venagere û dimire.
- m. Di navbera mirina leheng û dîlber de demeke dirêj tune.
- n. Ne xwedî gor e an jî ciyê gora wî nayê zanîn.

Zembîlfiroş ji hejdeh taybetiyan çardeh taybetî dihewîne.

3.3.MEMÊ ALAN

- a. Bavê lehengî hikimdar/mîr/beg/axa ye.
- b. Dê û bavê lehengî ne xizmên hev in.
- c. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- d. Serpêhatiya lehengî ne li cî û warê çêbûna wî diqewime.
- e. Xwedî hespekî navdar e. (Bozê Rewan)
- f. Destebrayekî wî heye. (Tacdîn)
- g. Di dîtina ewil de dil dikeve dîlberekê.
- h. Ji bo dîlberê tekoşinek dide û bi ser dikeve.
- i. Digihîje dîlbera xwe.
- j. Demeke kin aramiyek hasil dibe.
- k. Nebûyek lê tê kirin.
- l. Ji ber nebûyan dikeve tengasiyê.
- m. Careke din nagihîje dîlbera xwe.
- n. Venagere û dimire.
- o. Wisa tê bawerkirin ku dildar û dîlber ê li dinyaya din wê bigihijine hev.

Memê Alan ji hejdeh taybetiyan pazdeh taybetiyan dihewîne.

3.4.FERXIK

- a. Bavê lehengî hikimdar/mîr/beg/axa ye.
- b. Navê bavê lehengî tê gotin lê qala navê dayika lehengî nayê kirin.
- c. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- d. Serpêhatiya lehengî ne li cî û warê çêbûna wî diqewime.
- e. Xwedî hespekî navdar e. (Bozo)
- f. Di dîtina ewil de dil dikeve dîlberekê.
- g. Ji bo dîlberê tekoşinekê dide û bi ser dikeve.
- h. Digihîje dîlbera xwe.
- i. Demeke kin aramiyek hasil dibe.
- j. Ehmeqiyek dike. (Pirsa “Çîgan tu maç kiribûyî an na?”)
- k. Ji ber ehmeqiyê dikeve tengasiyê.
- l. Careke din nagihîje dîlbera xwe.
- m. Venagere malê û dimire.
- n. Di navbera mirina leheng û dîlber de demeke dirêj tune.
- o. Ne xwedî gor e an jî ciyê gora wî nayê zanîn.
- p. Wisa tê bawerkirin ku dildar û dîlber ê li dinyaya din wê bigihijine hev.

Ferxik şazdeh taybetiyên tîpîk dihewîne.

3.5.CEMBELÎ

- a. Bavê lehengî hikimdar/mîr/beg/axa ye.
- b. Navê bavê lehengî tê gotin lê qala navê dayika lehengî nayê kirin.
- c. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- d. Serpêhatiya leheng ne li cî û warê çêbûna wî diqewime.
- e. Di dîtina ewil de dil dikeve dîlberekê.
- f. Ji bo dîlberê tekoşînek dide û bi ser dikeve.
- g. Digihîje dîlbera xwe.
- h. Demeke kin aramiyek hasil dibe.
- i. Ehmeqiyek dike. (Binefş û malbata Binefş tenê dêle û diçe Hekarî)
- j. Ji ber ehmeqiyê dikeve tengasiyê.

Cembelî ji hevdeh taybetiyan deh taybetiyan dihewîne.

3.6.DEWRÊŞÊ EVDÎ

- a. Bavê leheng hikimdar/mîr/beg/axa ye.
- b. Dê û bavê lehengî ne xizmên hev in.
- c. Navê bavê lehengî tê gotin lê qala navê dayika lehengî nayê kirin.
- d. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- e. Serpêhatiya lehengî ne li cî û warê çêbûna wî diqewime.
- f. Xwedî hespekî navdar e. (Hedban)
- g. Destebrayekî wî heye. (Efer)
- h. Di dîtina ewil de dil dikeve dîlberekê.
- i. Ehmeqiyek dike. (Çûna şer lê dikare bê nîqaşkirin)
- j. Ji ber ehmeqiyê dikeve tengasiyê.
- k. Venagere malê û dimire.
- l. Careke din nagihîje dîlbera xwe.

Dewrêşê Evdî ji hevdeh taybetiyan diwazdeh heb dihewîne.

3.7.KULIK

- a. Bavê lehengî hikimdar/mîr/beg/axa ye.
- b. Dê û bavê lehengî ne xizmên hev in.
- c. Qala zaroktiya lehengî nayê kirin.
- d. Xwedî hespekî navdar e. (Sosik)
- e. Destebrayekî wî heye.

- f. Ehmeqiyek dike.
- g. Ji ber ehmeqiyê dikeve tengasiyê.
- h. Venagere malê û dimire.
- i. Careke din nagihîje dîlbera xwe.

Kulik neh taybetiyan dihewîne.

3.8.SIYABEND

- a. Navê bavê lehengî tê gotin lê qala navê dayika lehengî nayê kirin.
- b. Serpêhatiya lehengî ne li cî û warê çêbûna wî diqewime.
- c. Xwedî hespekî navdar e. (Daybilqiran)
- d. Destebrayekî wî heye. (Qeregêtran)
- e. Di dîtina ewil de dil dikeve dîlberekê.
- f. Ehmeqiyek dike. (Qeregêtran girê dide û diçe Erziromê ku haziriya dawetê bike.)
- g. Ji ber nebûyan an jî ehmeqiyê dikeve tengasiyê.
- h. Ji bo dîlberê tekoşinek dide û bi ser dikeve.
- i. Digihîje dîlbera xwe.
- j. Demeke kin aramiyek hasil dibe.
Ehmeqiyek dike.(cara duyem)
Ji ber ehmeqiyê dikeve tengasiyê. (cara duyem)
- k. Careke din nagihîje dîlbera xwe.
- l. Venagere malê û dimire.
- m. Di navbera mirina leheng û dîlber de demeke dirêj tune.
- n. Ne xwedî gor e an jî ciyê gora wî nayê zanîn.
- o. Wisa tê bawerkirin ku dîldar û dîlber ê li dinyaya din bigihijine hev.

Siyabend pazdeh taybetiyan dihewîne.

ENCAM

Me di xebata xwe de heşt lehengên tradîsyonel ên vegotinên kurdî li gorî rêbaza Raglan nixandî. Di nixandî de diyar bû ku lehengên tradîsyona yewnanî û kurdî zêde naşibine hev, xwedî taybetiyên cuda ne. Axlebî bingeha vegotinên yewnanî li ser “desthilat”ê û ên kurdî ji li ser “evîn”ê ava bûne û honandina wan jî li gor wê teşe girtine, yanî bi piranî armanc, xwestek û hêviya lehengên yewnanî qralî û yê kurd jî dîlber e. Ji ber van sedeman jî diviyabû ku ji bo lehengên vegotinên kurdî bûyerên tîpîk ên serbixwe werin diyarkirin. Me jî piştî xwendina deqan, hevdeh bûyerên tîpîk diyar kirin û lehengên vegotinên kurdî li gorî wan nixandî. Gava lehengên kurdî li gor taybetiyên xwe yê tîpîk bîn nixandî tê ditin ku hin leheng ji hin aliyan ve ji yê din vediqetin. Bo nimûne,

Xanê Çengzêrîn û Siyabend ne kurê hikimdar/mîr/bêg/axayekî ne. Xanê Çengzêrîn di çanda kurdî de hem temsîla qehremaniyê hem jî temsîla zîrekiyê ye. Da ku zîrekiya Xan baştir bê nîşandan ew di vegotinê de kesekî bêxwedî ye lê bi zîrekiya xwe dibe xwedî gelek tiştan. Siyabend jî her çiqas di varyanta ku me jê îstîfade kirî de nehatibe gotin jî, li pey ezrahîlê mêrê mewtê ketiye da ku deftera mirinê jê bistîne û navê mirinê ji erdê rake.²¹ Dîsa ne belasebeb e ku gava çîroka Mem û Zînê û Xanê Çengzêrîn tê vegotin zêdetir dilê kurdan bi wan dişewite. Em bala xwe bidinê di her du vegotinan de jî nebû heye, nebû li lehengan tê kirin, hem Xan hem jî Mem ji ber nebûyan têk diçin. Cembelî jî bi aliyekî xwe ve ji lehengên din vediqete ku ew jî ev e: Ew lehengê serketî ye, dawiyê gihiştîye mirada xwe û ew û yara xwe bi hev re jiyane, ji ber vî jî çar taybetiyên dawî di vegotina Cembelî de nayên ditîn. Dikare bê gotin ku di vegotina Kerr û Kulik de jî dawiyê zewacek ango miradek bicîhatî heye, lê ev ne ji alî Kulik ve ji alî birayê wî Kerr ve hatiye bicîanîn, yanî lehengê sereke dîsa negihiştîye mirada xwe. Çîroka Zembîlfiroş jî ji alî aktîfbûnê ve ji lehengên din vediqete. Ew di nav bûyeran de bi awayekî pasîf cî digire û wek lehenga aktîf Xatûn bûyerên tîpîk hildide ser xwe. Dikare bê gotin ku Zembîlfiroş temsîla lehengê derwêşane ye û pasîfbûna wî jî ji ber vê ye. A ku di xebata me de ne hatiye diyarkirin; nirx, wate û ciyê van bûyerên tîpîk di çanda kurdî de ye, lê em hêvîdar in ku wê ev xebat rê li ber veke ku wate û ciyê van bûyeran, di xebatên dahatîyê de bîn lêkolîn.

ÇAVKANÎ

- Campbell, Joseph, *The Hero With a Thousands Faces*, Princeton University Press, New Jersey, 2004
- Campbell, Joseph, û Moyers, Bill, *Mitolojinin Gücü- Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji Ve Hikayeler*. Zeynep Yaman (wer), Media Cat, İstanbul, 2007.
- Celîl, Celîlê, Celîl, Ordîxanê, *Destanên Kurdî*, Weşanên Zel, Stenbol, 1994.
- Celîl, Celîlê, Celîl, Ordîxanê, *Zargotina Kurda*, c. 2, Înstîtuta Kurdzanîyê, Wien, 2014.
- Filiz, Mehmet Şirin, *Xebatek li ser Dewrêşê Evdî*, Teza Mastirê, Zaningeha Mardîn Artukluyê Şaxa Makezanista Çand û Zimanê Kurdî, Mêrdîn, 2014
- Forde, Daryll, Lord Raglan: 1885-1964, *Man*, h, 64, 1964, r. 181-182
- Nutt, Alfred, “The Aryan Expulsion-and-Return-Formula in the Folk and Hero Tales of the Celts”, *The Folk-Lore Record*, h. 4, 1881, r. 1-44.
- Oğuz, Mehmet Öcal, Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat. Milli Folklor, h. 41, 1999, r. 2-6
- Raglan, Lord, “The Hero of Traditional”, *Folklore*, h. 3, 1934, r. 212-231.

²¹Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Celîlê Celîl, Ordîxanê Celîl, *Zargotina Kurda*, c. 2, Înstîtuta Kurdzanîyê, Wien, 2014, r. 140-168 û İbrahim Tarduş, “Du Lehengên li pey Nemiriyê: Gilgamêş û Siyabend”, di nav *Kürdoloji 2 Akademik Çalışmalar*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016, r. 169-176

- Rank, Otto, *The Myth of the Hero*, Drs. F. Robbins û Smith Ely Jelliffe (wer), The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company, New York, 1914.
- Segal, Robert A., “Introductory Essay”, r. vii, di nav. Otto Rank, *The myth of the Birth of the Hero*, Gregory C. Richter û E. James Lieberman (wer), Baltimore, 2004.
- Somerset, Fitz. R. R., “The Lotuko”, *Sudan Notes and Records*, Vol. 1, No. 3, 1918, r. 153-159
- Tarduş, İbrahim, “Du Lehengên li pey Nemiriyê: Gilgamêş û Siyabend”, di nav *Kürdoloji 2 Akademik Çalîşmalar*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016, r. 169-176
- Zilan, Reşo; Roşan, Serdar, *Destanên Kurdî- Ji zargotina Kurdî- Weşanên Weqfa Çanda Kurdî ya Stockholmê, Stenbol*, 1996.